

A nyelv dialogicitása és univerzalitása Gadamer hermeneutikájában

KEREKES ERZSÉBET

Gadamer felfogásában a nyelv és a beszélgetés ekvivalens fogalmakként kezelhetők (egy hermeneutikai perspektívában). Fel kell tennünk a kérdést, hogy mi motiválja a nyelv dialogikus lényegének a kiemelését,¹ és ez mi ellen irányul?

Gadamer a nyugati filozófiában észlelhető kijelentés logikájának uralma ellen küzd. Ugyanis a nyelv nem teljesül be a kijelentésekben, hanem mint dialógus halad a beteljesedés felé. Amíg a kijelentések logikájában elvonatkoztatnak mindattól, ami nem kimondott, a hermeneutikában fontos a motivációs kontextus. A kijelentés logikája a „módszerrel” függ össze, az elszigetelt, ellenőrizhető, előrelátható, megismételhető kísérletekkel, az uraihatósággal. A (hermeneutikai) megértés pedig nem egy objektív tényállás szubjektum általi felfogása, hanem egy folyamatban lévő beszélgetéshez, alakuló hagyományhoz való tartozás. A megértés részvétel egy hagyományban, egy dialógusban.² Egy ilyen dialógusban nincsenek kijelentések, csupán kérdések és válaszok, melyek ismét új kérdéseket vetnek fel az „igazság” érdekében. Gadamer Heidegger nyomán fedezi fel a kérdés és válasz hermeneutikai logikáját, mellyel meghaladja az általa *nyelvfelejtőnek* nevezett hagyományt.³ Minden mondatnak van-

¹ „...a dialógusban ragadjam meg a nyelv eredendő fenoménjét”. Gadamer, Hans-Georg: *Szöveg és interpretáció*. 18. „A nyelv dialogikus jellege, aminek tisztázására törekedtem...” Uo. 21.

² A megértés időstruktúrája nem szukcesszív, hanem dialogikus, cirkuláris. Gadamer, Hans-Georg: *Szöveg és interpretáció*. 36–37.

³ Gadamer tehát a kijelentés logikája ellen küzd, mely a „nyelvfelejtés” hozható összefüggésbe. A nyelvfelejtés azt jelenti, hogy a nyugati gondolkodásban elhalványult a gondolkodásnak a nyelv közegéhez fűződő lé-

nak ki nem mondott előfeltevései, motivációi, amelyekből a kijelentés értéke és igazsága függ.⁴ A hermeneutika szerint minden kijelentést kérdésre adott válaszként kell felfogni. Kérdés-válasz struktúrája a beszélgetésnek van. A nyelv dialogikus jellegét már Heideggernél is megtaláljuk,⁵ azonban Gadamer ezt fölerősíti és beszélgetésként [*Gespräch*] határozza meg. „A nyelv [...] csak a beszélgetés együttlétében adódik.”⁶ A beszélgetés problémáját alább fejthetjük ki bővebben.

A beszélgetésben a kérdésnek fel kell merülnie, válaszlehetőségnek kell megnyílnia, minden beszéd válaszra vár, válaszra irányul. E megválaszolásra irányulás híján „üres” marad. Különbséget kell tehát tennünk az „üres” és a „telített” beszéd között. Az igazi vagy telített beszélgetésben szabaddá van téve a válasz. Nem az előre ismert „helyes” válasz felmondásáról van szó. Amint Manfred Frank is felhívja a figyelmünket,⁷ az ellenálló hallgatás válaszként tekinthető, további beszélgetésre provokálhat, míg a mechanikusan felmondott válasz az „üres” beszéd jellemzője, nem ösz-

nyegi kapcsolata, miközben a figyelem gondolkodás és világ viszonyára esett. A nyelv, amennyiben egyáltalán szó volt róla, csupán mint a gondolkodás eszköze jelent meg. E hagyomány szerint a gondolatok nyelv nélkül is létezhetnek. A nyelvfelejtés annak elfelejtése, hogy a nyelv nem pusztán korlát, hanem legalább ugyanolyan mértékben híd is. A nyelvfelejtés is Platónnál veszi kezdetét, akárcsak a létfelejtés, mely Heidegger alaproblémája volt. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Gadamernek Platónhoz való viszonya kettős. Ami ellen kritikája irányul, az a nyelvi médium relativizálása a *Kratilosz*-ban, amelyet Platón nyelvfilozófiai értekezéseként tartanak számon. Ám Platón nem csupán gátat, hanem ösztönzést is jelent. Gadamerhez általában a *Hetedik levél* és a *Phaidrosz* áll a legközelebb, hiszen ezekben a művekben mutatott rá Platón minden kijelentés párbeszédbe ágyazottságára. Bár a 20. században nyelvi fordulatot [*linguistic turn*] figyelhetünk meg (analitikus filozófia), azonban még mindig a nyelvfelejtés vonulatába tartozik, sőt annak végeredménye. Az igazi fordulat, a 20. század második fordulata, a német filozófiában megy végbe: a fenomenológiára és a hermeneutikára való áttérésben. „A hermeneutikai eszmélődés éppen ama dimenziókra terjed ki, melyek a *linguistic turn* perspektívájában előzetesen kihunytak.” (Fehér M. István: Szó, beszélgetés, dolog. *Vulgo*, 2000/3). A hermeneutika belátja, hogy a nyelv sohasem lehet velünk szembeállított tárgy, sohasem válhat teljességgel tárggyá, a nyelvet soha nem tudjuk utolérni.

⁴ Ezzel magyarázható Gadamernek a retorika felé fordulása. A gondolkodás logisztikus felfogása ellenében Gadamer a gondolkodás retorikai fogalmát dolgozza ki. A nyelv esetében nem a fogalmak fölé- és alárendelésének logikája, hanem az eleven metaforika a lényeges. Lásd ehhez: Grondin, Jean: Útban a retorika felé. *Vulgo*, 2000/3.

⁵ Heidegger, Martin: *Lét és idő*. 34. §. Jelenvaló-lét és beszéd. A nyelv.

⁶ Gadamer, Hans-Georg: *GW* 8 404.

⁷ Frank, Manfred: A nyelv uralhatóságának határai. In: *Literatura*, 1991/4. Hermeneutika és dekonstrukció.

tönöz továbbgondolásra, nem kérdez, nem nyit fel, hanem lezár. Az „üres” beszéd öntükröző, mindkét szerepét ugyanaz a személy játssza.⁸ Az igazi beszélgetésben a válasznak csak egy kritériuma lehet, értelmesnek kell lennie, mozgásba kell hoznia a gondolatok lendítő kerekét (egyik szó adja a másikat).⁹ Az igazi beszélgetés bemutatja az igazság születését a beszédben, ezt pedig úgy teszi, hogy előzetes ellenállásnak vet alá. Az igazi beszélgetés folyamatos túllépés, kérdéssé tevés, a jelentés kibontakoztatása, tehát nem mechanizálható. Gadamer dialektikának nevezi a valódi beszélgetés folytatásának művészetét (Platón nyomán). A valódi beszélgetés hasonló a játékhoz, mert belebonyolódunk. Tehát nem valamilyen akaratlagos és a szubjektivitás által uralt folyamat, hanem történés, amely végbemegy velünk. A nyelvjáték¹⁰ közben feltárul számunkra maga a dolog, amiről szó van. A valódi beszélgetésben nem annyira az a fontos, hogy a beszélők között kérdések merülnek föl és válaszok adódnak, hanem inkább az, hogy a dolog vet fel kérdéseket. „A dialektika nem annak művészete, hogy mindenkivel szemben győzünk a vitában, hanem az igazság keresésének művészete.”¹¹ A beszélgetés nem valamely beszélgetésen „túli” igazság reprezentációja, hanem olyasmi, ami két horizont egybeolvadásának folyamatában konstituál igazságot. Ami a maga igazságában megmutatkozik, az a logosz. Ahhoz, hogy a gadameri hermeneutikát megmentsük a ráarakódó „naiv dialogicitástól”,¹² újra kell értelmezni a logosz fogalmát, és figyelmünket arra kell fordítanunk, hogy a platóni dialektika a szóban forgó dologra való fokozott ráirányulást jelent. A dialektika egy, a szokványos beszéd számára már elfogadott tárgyat von be ismét a beszédbe úgy, hogy a dolog másként tűnik elénk, s így „felszabadul” a dologhoz tartozó tárgyterület. Bacsó Béla mutat rá arra, hogy a „Freilegen des Sachfeldes” soha nem magát a dolgot teszi teljességében hozzáférhetővé, hanem „megnyitja egy és

⁸ Üres beszélgetésre példa a terápiás beszélgetés, a vádlott kihallgatása, a rossz pedagógiai feleltetés.

⁹ Gadamer, Hans-Georg: A nyelv generatív és teremtő ereje. *Helikon*, 1986/1–2. 14.

¹⁰ Szoros kapcsolat van Gadamer és a kései Wittgenstein nyelvfelfogása között, mely kapcsolatot maga Gadamer is hangsúlyozza *A fenomenológia és dialektika között Önkritika-kísérlet* (1985) írásában: „...tehát kézenfekvő, hogy világtapasztalatunk nyelviségét a játék modellje alapján gondoljuk el. [...] elképzeléseim közel állanak a kései Wittgenstein játékfogalmához.” *Vulgo*, 2000/3, 6. „Wittgenstein késői munkásságát csak saját gondolkodói utam bejárása után tudtam tanulmányozni.” Uo. 5.

¹¹ Abban a lényeges hermeneutikai tételben, hogy „a másoknak igaza lehet,” a hangsúly az „igaza lehet”-re kerül. A dialógus nem a másik más-sága miatt fontos, „hanem azért, mert bizonyos dimenziókban és témákról nem áll rendelkezésünkre más verifikációs eszköz, mint az egymással folytatott tartalmi megvitatás”. (Olay Csaba: Gadamer értelmezésfelfogása. *Vulgo*, 2000/3, 98.)

¹² Lásd Bacsó Béla: Logosz és megértés. *Vulgo*, 2000/3.

ugyanazon dolog másként is látható jellegét. [...] a szó megmutatni képes a dolog olyan kinézetét, amely eddig nem tűnt fel. Akkor beszélhetünk a platóni dialektika értelmében vett szabaddá-tételről, ha a dologról mondott a dolgot előbb sokértelműségében teszi láthatóvá, majd visszaadja a dolog egyértelmű belátását”.¹³ A logosz felmutatja a dolgot a maga sokrétűségében, és elhatárolja attól, ami nem a dolog.

A dialektika a továbbkérdezés művészete, a gondolkodás művészete. Aki kérdezni tud, az a kérdezést, a még nyitottak felé irányulást fenn tudja tartani.

A kérdő egzisztenciában gyökerezik a nyelv. Ennek jele a „belső szó”, a mögöttes, mely egy végtelen dialógus, kérdés, amelyet egyetlen kijelentés sem tud önmagában kifejezni. Jean Grondin hívja fel a figyelmünket arra, hogy Gadamer esetében nem a kifejezhetetlennek, a kimondhatatlannak a misztikájával van dolgunk, hanem a nyelvnek egy hermeneutikai elméletével, amely a nyelv határainak tapasztalatán alapul a kijelentés határain.¹⁴

A belső szó, amikor kifejezi a gondolkodást, diszkurzív értelmünk végességét képezi le. Mivel gondolkodásunk azt, amit tud, nem egyetlen gondolkodó pillanatban fogja át, előbb mindig kénytelen elővezetni magából azt, amit gondol, s mint valami belső önkimondásban, kénytelen saját maga elé állítani. Ebben az értelemben minden gondolkodás önmagunkhoz beszélés.¹⁵ De Gadamer felhívja figyelmünket arra, hogy a belső szó nem egyszerűen a görög logosszal (Platón) hozható kapcsolatba, hanem inkább a keresztény szellemi emanációval (itt Ágostonra¹⁶ és

¹³ Bacsó Béla: Logosz és megértés. *Vulgo*, 2000/3., 32.

¹⁴ Grondin, Jean: *L'universalité de l'herméneutique*. Presses Universitaires de France, Paris, 1993.

¹⁵ Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. 295.

¹⁶ Ágostonra Wittgenstein is utal a *Filozófiai Vizsgálódásokban*, igaz, hogy pont Gadamer szándékával ellenkező okból. Wittgenstein bírálja Ágoston eszközszerű nyelvfelfogását, Gadamernél pedig Ágoston éppen e bírálatban válik ösztönző kiindulóponttá. Gadamer nem azokból az ágostoni művekből indul ki, amelyek hagyományosan a nyelvet teszik a gondolkodás témájává, hanem a *De trinitate* című írásából. A keresztény-ágostoni inkarnációtan (és Szentháromság-értelmezés) a nyugati nyelvfejtés történetében kivételt képez. Ágoston nyelvfelfogását nem lehet egyszerűen eszköz-szerűvé redukálni, mint Wittgenstein tette, mert különböző írásaiban a nyelv más-más oldalát teszi árnyaltabbá, hangsúlyosabbá. (Másként mutatja be a nyelvet a *Vallomásokban* a *De magistro*-ban, a *De Trinitate*-ben stb.). Ami Gadamer számára lényeges, az az a tény, hogy Ágostonnál és Szent Tamásnál a nyelv és a Szentháromság kölcsönösen megvilágítják egymást. Bár mindkettő érthetetlen számunkra, titok, mégis a nyelv az, amelyik a kevésbé érthetetlen (elvi szinten), mert tapasztaljuk (újra meg újra).

Szent Tamásra¹⁷ támaszkodik). A belső szó¹⁸ lényegileg azonos a gondolkodással, mint az Istenfiú az Istenatyával. Eredete ugyanúgy az emanációhoz kötődik. Folyamatról van szó, történésről, a szavak szellemből való előjövételének folyamatáról. E helyen meg kell jegyeznünk azt, hogy a hermeneutika számára két egymástól elválaszthatatlan szempont következik az ágostoni nyelvfelfogásból: 1) a gondolkodás és nyelvi megtestesülésének egylényegűsége, 2) a belső és a külső logosz közötti diszkrepancia. A *logosz prophorikoszban* nem testesül meg teljes mértékben és maradéktalanul a *logosz endiathetosz*. A mi nyelvünk különbözik az Isteni Igétől.¹⁹

A belső és a külső szó viszonya analogikus. Az analógiák sokfélesége, gazdagsága segít abban, hogy valamit kitaláljunk arról az őstartalomról, amiből vagyunk. A nyelv alapvetően metaforikus, a metafora pedig a tartalom kifogyhatatlan inkarnációja, ismétlés, újracselekvés. A kimondhatatlan új történéskontextusban kerül említésre, de a kimondhatatlant a metaforák csak érintik, megtestesítik, újracselekszik, kimondani nem tudják. A világ és a nyelv is egymással analogikus viszonyt alkotnak, a világ a nyelv analógiája, a nyelv a világ analógiája. A világ attól világ, hogy nyelv, a nyelv pedig attól nyelv, hogy világ mutatkozik meg benne. „A nyelv nem csupán azoknak a felszereléseknek egyike, amelyekkel a világban levő ember egyáltalán rendelkezik, hanem rajta alapul és benne mutatkozik meg, hogy az embereknek egyáltalán világuk van.”²⁰ Az ember abban különbözik más létezőtől, hogy „világgal bír”, kérdez, azaz nyelvében viszonyul a világhoz. Világviszonyunk sohasem válik adottá számunkra a maga egészében, nem léphetünk ki ugyanis a világtapasztalatunkon kívüli nézőpontba. Mindazonáltal a világ, mint ami a tapasztalás során állandóan formálódó s végtelen egész, megmutatkozik számunkra. Ez a megmutatkozás maga a nyelv.

Gadamert „A megérthető lét – nyelv” tézise miatt sokan pánlingvisztikus ontológiával vádolják.²¹ Meg kell azonban jegyez-

¹⁷ Az *Igazság és módszer* III. részének *Nyelv és verbum* alfejezetében leggyakrabban idézett szerző nem is Ágoston, hanem Aquinói Tamás (*De veritate*).

¹⁸ A belső szó mint a lelkünket érintő értelem szinte isteni adomány. Ez az értelem nem a dolog értelme, hanem egy értelmes vonatkozás, ami által a szón keresztül értjük a dolgot. Lásd ezzel kapcsolatban: Bacsó Béla: A szó. *Jelenkor*, 2000/12., 1233.

¹⁹ Gadamer az *Igazság és módszerben* inkább az első pontra, tehát minden gondolkodás szükségszerű nyelviségére fektet nagyobb hangsúlyt, míg későbbi munkáiban a belső szó kimondhatatlanságára.

²⁰ Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. 308.

²¹ E tézisére részletesebben kitérünk egy jegyzet erejéig. „Sein, das verstanden werden kann, ist Sprache.”; „Was verstanden werden kann ist Sprache.” (*Wahrheit und Methode*. 478–479.). Kétféle értelmezésre ad lehetőséget. 1) Az első szerint a lét mint olyan valami olyasmí, ami

nünk, hogy a megértés nyelvi jellegének princípiuma nem jelenti azt, hogy minden világtapasztalatunk csak beszélt nyelvként, vagy nyelvben teljesezhető ki. Gadamer tézisével kapcsolatosan ki kell hangsúlyozni a *lehetőség* formáját: a lét, melyet meg *lehet* érteni, az a nyelv. A megértés által hozzáférhető lét az a nyelv. Ami van, nem érhető meg a maga totalitásában. Mindaz, amit a nyelv magával visz, magában hord, mindig túlmutat a kijelentésben magán. A nyelv foglalja magában az egyedüli módot, mely biztosítja a dialógus kibontakoztatását, mely dialógus mi vagyunk egyik a másikért, de magunkért is. Nem az a fontos, hogy a megértés nyelvi módon történik (hiszen ez egy banalitás), hanem fontos elgondolni azt, hogy milyen mértékben él a megértés a szavakba öntés/átültetés elérhetetlen erőfeszítésével.

A belső szóhoz és a dialógushoz való visszatérés vezet el Gadamer a hermeneutika egyetemességének gondolatához. A hermeneutika univerzalitásáról beszélve Grondin pontosítja a hermeneutika fogalmát,²² valamint azt, hogy hogyan érthetjük az univerzalitást. A hermeneutika alatt érthetünk filozófiai reflexiót, de megértést is, vagy érthetjük a nyelvnek egy hermeneutikai perspektíváját. Az univerzalitás pedig lehet egyrészt a megértés nyelvi dimenziójának egyetemessége, másrészt egyetemes hermeneutika, mely a világ általános emberi megértésével függ össze, de lehet a hermeneutika extenziójának kitágítása egy egyetemes kérdés rangjára. Megjegyezzük, hogy mindig egy dimenzió egyetemességéről van szó, nem a hermeneutikának a habermasi értelemben való egyetemességre törekvéséről. Gadamer ki is hangsúlyozza azt a platóni gondolatot, hogy az abszolút igazságot nem birtokolhatjuk, s éppen ennek hiánya miatt filozofálunk. A filozófiának be kell látnia a saját végességét. Ezért Gadamer hermeneutikája sem az abszolútra törekszik. A hermeneutika univerzális aspektusa másra utal. Egy elmozdulást észlelhetünk a szellemtudományok behatárolt metareflexiójától egy sajátosan filozófikus problematika felé, amely a történeti megértésből kiszabadítja a hermeneutikai fenomént a maga teljességében. A nyelv és a megértés keresése nem csupán egy módszertani probléma, hanem elsősorban az emberi fakticitás alapvető karakterisztikája. A hermeneutika a filozófia egy univerzális aspektusa, és nem

megérthető. És ez nyelv. 2) A másik értelmezés szerint az a lét, amelyik érthető, az nyelv. A nyelv tehát a lét egyik fajtája csupán, az érthető lét. Gadamer értelmezésében e tétel azt foglalja magába, hogy soha nem érthetjük meg teljesen azt, ami van. „A lét nem merül ki ön-megmutatkozásában, hanem éppoly eredendően, *amiben* megmutatkozik, vissza is tartja és megvonja magát.” (*Szöveg és interpretáció*. 20.) A két fentebbi értelmezésünk tehát egymásba csúszik. A nyelv a lét megmutatkozása és maga-megvonása egyszerre.

²² Grondin, Jean: *L'universalité de l'herméneutique*. Presses Universitaires de France, Paris, 1993.

pusztán a szellemtudományok módszertani alapja. Gadamer arra törekszik, hogy a filozófia központi problémájává tegye a hermeneutikát a nyelv vezérfonalát követve. A nyelvet Gadamer léteseménnyé értékeli fel, mely ekként nem külsődleges a lét viszonylatában, sőt annak megmutatkozása, bemutatása, és így létben való gyarapodást testesít meg. A nyelvet és a létet, bár különböznek egymástól, olyan belső, spekulatív egység fűzi egymáshoz, melyben az elhangzó, véges szavak a lét egészéhez való viszonyt szólaltatnak meg.²³ A nyelv spekulatív, s így hermeneutikai megközelítést igénylő létszerkezetében igazolódik az, hogy világvilágunk hermeneutikai univerzum.

Az egyetemesség gadameri értelmét az *univerzum* szó szemantikai mezejéből is levezethetjük. A hermeneutikai megértés vagy a nyelv képezik azt az univerzumot, miliőt, közeget, amelyben véges lényekként élünk. Az *Igazság és módszer* érvrendszerében a nyelv univerzumának vagy univerzalitásának a gondolata az ellen a tézis ellen irányul, amely szerint minden sajátos nyelv korlátolt a nyelvek végtelen diverzitásához képest. Minden nyelvi világvilágkép relatív, mondják egyesek Humboldt nyomán, s nem tudunk belőle kilépni. Mások úgy gondolják, hogy az értelmi rigurozitás sokkal inkább képes megnyilvánulni a nyelv kalodáján kívül. Ezzel szemben Gadamer tézise az, hogy a nyelv képes kifejezést keresni mindarra, ami kimondandó vagy elgondolandó. Ebben a dimenzióban jelenik meg a legelső alkalommal a nyelv univerzalitásának formulája.²⁴ Az a tény, hogy a nyelv konstituálja

²³ Gadamer a nyelv spekulatív struktúrájáról így ír: „A megszólalás nem azt jelenti, hogy második létezéshez jutni. Az, amiként valami megmutatkozik, ennek a valaminek a saját létehez tartozik. Tehát mindennek, ami nyelv, spekulatív egysége van: önmagában hordja a lenni és a megmutatkozni különbségét – olyan különbség ez, amely ugyanakkor éppen hogy nem akar különbség lenni”. (*Igazság és módszer*. 329.) A dolog léte és megmutatkozása olyan különbség, mely nem tűri el, hogy különbség legyen, tehát spekulatív egység. Ezzel Gadamer kivédi azt a látészólagos ellentétet, amely a „Vissza a dolgokhoz!” és „A megérthető lét - nyelv” tézisek közt adódhatna, ha a „nyelv” vagy a (nyelvnélküli) „dolog” hamis ellentétébe helyezkednék bele. Valójában a nyelv teszi lehetővé, hogy a dolog megmutatkozva feltáruljon előttem. Miközben a szó kimondja a dolgot, a dolog előtűnik, feltárul, és a szó visszahúzódik. És ez egyszerre történik. A dolog nem tudna megmutatkozni a szó nélkül, nem lehet a nyelvet megkerülni.

²⁴ Gadamer szembeszáll azzal a nézettel, mely szerint a nyelv teher, mely szerint minden egyes nyelv elősematizáltságokba és konvencionálisokba zár be. Gadamer elismeri ugyan, hogy a nyelv befolyásolja a gondolkodásunkat, de nézetében a nyelv mégis – lényege szerint – teremtő és származtató erő, mellyel a konvencionálisok megkövesedett egészét újból és újból folyékonyvá tesszük. A nyelv nem kész állománya a szavaknak, mondatoknak, fogalmaknak és véleményeknek. A nyelv lényege a szókérés. „A nyelv valójában az az egy szó, amelynek virtualitása megnyitja számunkra a tovább-beszélés, az egymással-beszélés végtelenségét és az ön-

az univerzumot, amelyben minden emberi megértés megtörténik, nem azt jelenti, hogy a nyelv valójában birtokolná a megfelelő szót mindarra, amit meg akarunk érteni. A tényleges nyelv sosem fejezi ki mindazt, amit el kellene mondania. Univerzalitása viszont éppen a nyelv keresésében rejlik. Ezért a hermeneutikai reflexióra apelláló univerzális dimenzió a belső szóé, a dialógusé. A hermeneutika nem létezne, ha a külső szó tökéletesen lefedné mindazt, amit el akar mondani. Természetesen néha megtörténik, hogy helyénvaló/odaillő szavakat találunk, ám, ha el tudjuk mondani, hogy ezek helyénvalóak, ez azért van, mivel megfelelnek mindannak, amit mondani akartunk. Ezek a szavak látható terminusai a nyelv és a megértés keresésének. A belső nyelv hermeneutikai sűrűségéről beszélhetünk: a „mondani-szándékozott” több, mint a „kimondani-engedett”. Mindig van egy kimondani akarás, egy szándék, amely meghaladja mindazt, amit a nyelvben és a szavakban érzékeltettünk, és amely meg-érinti a másikat. A megfelelő szó kielégíthetetlen keresésével határozhatjuk meg tehát a nyelv valódi lényegét és életét.

Gadamer összekapcsolja a megfelelő szó keresésének kielégíthetetlenségét azzal a ténnyel, hogy a mi létezésünk időbeli, a halál felé tart. A magunk nyelvi vagy fogalmi uralma nem adatott meg nekünk. Mi egy dialógusban és dialógusból élünk, amelynek nincs terminusa, mivel a szavak sosem jutnak el ahhoz, hogy kifejezzék pontosan azt, amik vagyunk, és amit meg kellene érteni. Csupán metaforikusan, analogikusan fejezik ki, világítanak rá e mély valaminek egy részére. E végességen keresztül jelentődik be a halál emberi tudata, anélkül, hogy a szavak el tudnák ezt mondani, és ez a tudat vég nélkül keresi a szavakat ennek kimondására. A hermeneutikai filozófia univerzalitása a belső szóban gyökerезik tehát, a saját végességünk univerzumát körülíró nyelv keresésében, ez univerzum megértésének keresésében. A hermeneutikai filozófia az emberi fakticitás önmagyarázatára szorítkozik, és megpróbálja feltárni a végességet, valamint a számunkra jelentőséggel bírhatóknak egyetemes horizontját. A hermeneutika univerzalitásának tapasztalatát minden gondolkodás nyelvi jelenléte és a nyelvi kijelentés határai együttesen alkotják.

magunkat-mondás és az önmagunknak mondani-hagyás szabadságát.” (A nyelv generatív és teremtő ereje. *Helikon*, 1986/1–2, 15.) A nyelv „terhéből” való kiszabadulásunk bizonyítéka a nyelv fölé emelkedés lehetősége, például a tudományok nyelvének létrehozásával (mesterséges nyelvek), vagy a fordítás (mint a nyelvek kooperációja). Ám minden ilyen fölemelkedés nyelvi jellegű. És amikor fölé emelkedünk a nyelvi kötöttségnek, akkor a gondolt értelemhez emelkedünk: „az ész nyelvéhez”. Gadamer arra is föl hívja a figyelmet, hogy a „nyelv előtti” jelenségek (mint a nevetés, arckifejezések stb.) is bevonhatóak a léleknek önmagával folytatott beszélgetésébe, vagy – ahogy Buber mondaná – az Én és az a priori Te dialógusába. Nem kerülhetünk e dialogicitás elé, mögé, hiszen ez a párbeszéd mi magunk vagyunk (Hölderlin).